

Paynovo pojetí pravdy

Proseminář v rámci „Četby vybraných textů z Husa, Payna, Masaryka, Rádlá, Kozáka, Hromádky a dalších“

Payne

25. října 1996

1.01

Textem Paynovy řeči se nechceme zabývat k účelům historickým, nýbrž filosofickým, jak už jsem řekl minule v úvodu. Proto budeme věnovat pozornost vybraným formulacím. Vybírat je budu jednak já, jednak vy: text dostáváte do ruky, abyste sami hledali místa, která vám připadají filosoficky důležitá, a abyste je pak ve vlastním příspěvku navrhli k prodiskutování. I když na něco přijдете dodatečně, nikdy není pozdě, jde-li o významný detail, který jsme přehlédli; můžeme se kdykoliv vrátit. – Payne několikrát cituje 3. Ezdráše a ukazuje tím na kořeny svého pojetí. Nikde nenajdeme doklad toho, že by četl a znal celého 3. Ezdráše. Citáty tehdy poletovaly od jednoho spisovatele k druhému samostatně, málokdo se pustil do čtení celých spisů. 3. Ezdráš je však dílko malé a náležel tehdy do nejužšího svazku s kanonizovanými knihami biblickými; navíc právě místa, o něž nám jde, byla hojně citována už církevními otci. Legitimita 3. Ezdráše byla tehdy naprosto nepochybná; zůstává však nejasné, zda si dávní citující nebo Husovi současníci vůbec uvědomovali, že jde o otázku plnou vnitřního napětí, vyrůstajícího z různého chápání slova „pravda“ – a vposledu z různé myšlenkové tradice. Teprve mnohem později se začíná rozpoznávat dvojí zdroj evropské myšlenkové tradice: takto vyjádřeno vlastně teprve s koncem osvícenství, jež stále ještě plně důvěřuje tzv. rozumu a nepodrobuje rozum nejostřejší rozumové kritice. (Začátek byl učiněn Kantem, který ještě náleží k osvícenství, ale zároveň rozpoznává a vyhlašuje jeho meze.)

1.02

Při čtení Paynovy řeči nemůže uniknout naší pozornosti něco, co na první pohled vypadá jako pouhá metafora, jako básnický nebo řečnický způsob, totiž jako jakási personifikace Pravdy. Obávám se, že takto to chápal také překladatel F. M. Bartoš, neboť neval dost vážně, že tu nejde o básnický ani řečnický obrat, ale o cosi podstatnějšího, hlubšího. Jen takovým přehlédnutím či nedohlédnutím se mohlo stát, že v českém překladu najdeme ono podivné a pochybné neutrum: pravda je „to, co ... zvítězilo“, „co s Abrahamem sestoupilo“, „co ... přemohlo“ - i když to je pouze na jednom místě, a hned poté zase čteme „ona to jest, která...“ (str. 63). V latinském textu není pro ono neutrum naprosto žádná opora, nýbrž čteme „ipsa est ... quae vicit“, et „quae descendit“, „ipsa est quae ... fiducialiter egit“ atd. Má tam tedy být: pravda je „ta, která ... zvítězila“ – a nikoliv „to, co ... zvítězilo“. Pravda je aktivní, činná, podnikavá: jen proto „vítězí nade vším a vše přemáhá“ (65).

1.03

Zvláštností této „aktivity“ pravdy je však to, že působí převážně skrze lidi: skrze Abela a v něm, a v jeho pravé oběti a skrze ni vítězí nad krutým Kainem, i když Abel sám je Kainem zahuben; pravda tedy vítězí nejen prostřednictvím lidské aktivity, ale také pasivity, trpení, ba utrpení. Jistě si všichni museli vzpomenout na Husa, v jehož životě, ale také v jehož smrti slavila pravda své vítězství. Abram je vyzván, aby odešel ze svého domu i města, ba z celé země, a aby šel nevěda kam. Je to zase pravda, která s ním a jeho prostřednictvím sestupuje „do žáru Mezopotamie“. Je to pravda, která sestupuje do Josefova žaláře, ale potom s ním vystupuje do nejvyšších funkcí a „podrobuje si celý Egypt“. Na tomto místě je zvláště dobře vidět, že takové vítězství v Egyptě a vůbec v dějinách nikdy není definitivním vítězstvím: Mojžíš musí faraona i Egypt krušit těžkými ranami, má-li jej donutit, aby propustil lid z otroctví a nechal jej odejít do země zaslíbené. A zase to je pravda, která s Mojžíšem a skrze Mojžíše „porazila ... pyšného faraona“. A je to zase ona, „přeslavná pravda, která Judou chrabře zvítězila“: Judou, tj. v něm a skrze něho, latinsky „in Juda“. Aktivita pravdy je tedy nikoliv samostatná aktivita, nýbrž spoluaktivita, ko-aktivita, ko-agence. To je právě nejpozoruhodnější tam, kde lidská spoluaktivita je vlastně jen symbolická a tedy jakoby zanedbatelná: Jozue drží v modlitbě ruce vzhůru, je podpírán těmi, kdo jsou okolo, a nejmocnější pravda, která vládne nejen na zemi, ale i na nebi, „zastavila samotné nebe“ a donutila „stanout samo slunce v Gabaonu“. Mohlo by se zdát, že tato moc pravdy, ovládající jak zemi, tak nebesa, už není pouhou spoluaktivitou: a přece právě na tomto místě užívá Payne slovesa *co-ago* (= *cogo*): „Ipsa est potentissima veritas, que nedum terre sed celo imperans, ipsum celum arestavit et solem stare ad Gabaon pro libito coegit“ (86), tedy *coegit* ! Český překlad „donutila“ je sice slovníkově zcela korektní (*cogo*, *ere*, *coegi*, *coactum*), ale v daném kontextu je poněkud nepravděpodobný, snad až křečovitý. Sloveso *agere* původně znamená hnáti, pohánět, tedy pravý opak toho, co udělala pravda skrze Jozue: zastavila slunce, zastavila samotné nebe. Skutečný smysl slova *coegit* je jinde, ne v samotném zastavení, nýbrž ve spolupůsobení toho, aby vítězství bylo dosaženo před večerem, ještě za dne.

Cogere také znamená původně sháněti dohromady, shromažďovati, svolávati, povolávati: nebe je povoláno, samo slunce je povoláno, aby svým během neproblematizovalo a neodvracelo izraelské vítězství. Nejde tu o zázračné, tj. násilné vměšování do běhu přírody, jak bychom tomu rozuměli dnes. A rozhodně nejde o manipulaci s mrtvým sluncem, mrtvým tělesem.

1.04

Samotného vrcholu oné společnosti, spoluaktivity pravdy na všem, co správného se má stát a co nesprávného se nesmí stát, nebo pokud se stane, na potrestání a odvrácení zla z toho vyplývajících, tohoto vrcholu je dosaženo tam, kde pravda svou účastí na tom, co se ve světě děje, získává „vlastní zkušenost“ a vlastní „poznání“: ipsa scit, ab experto novit (86, č. 65). To, že pravda „sídí“ v mučednících, v pannách, dětech a ostatních ponížených, má svůj hluboký smysl: pravda se tak dobírá svých zkušeností s člověkem a se světem: „ona zná, co vše mohou způsobit muka, co dovedou tyranové, jak může zuřit a ničit jejich bezmezný hněv; ví, jak dovede mučit oheň, meč, odporný žalář, mučící hák a bodec, hlad, provaz, pouto nebo smyčka, kyj, hůl, ztráta majetku, krajní chudoba, a jak může na člověka dopadnouti dokonaná špatnost.“ A právě v tomto utrpení a skrze ně, ale také jemu navzdory dosahuje pravda svých vítězství, ano, toho největšího, vrcholného vítězství, když „triumfuje v samotném Kristu, skutečném Bohu a člověku“. – Pro srovnání můžeme připomenout presidentovu myšlenku „paměti bytí“, kterou nedávno znovu zmínil ve své slavnostní řeči na Stanfordské univerzitě. Je to už stará jeho myšlenka, neboť se přinejmenším vyskytuje v Heřmanických úvahách z vězeňských dopisů. Chyba této myšlenky je několikerá: jde podle něho o „paměť bytí“, „do níž se vše a napořád zapisuje“. Všechno a napořád: něco jako celovesmírné nebo spíše nadvesmírné monitorování, které nerozlišuje důležité a méně důležité, dobré a zlé, pravé a nepravé, ale zaznamenává do „paměti“ „všechno a napořád“. Nejlépe snad samočinně čili automaticky. Bylo by zajímavé tuto poněkud morbidní myšlenku rozvést nebo dovést o krok dál: představme si, že si ten záznam sám sebe zase přehrává – neboť k čemu záznam, když ne pro přehrávání? A máme tu postmoderní věčný návrat k témuž: možná, že už i my sami vlastně jsme jen takovým starým záznamem, který sám sebe znovu přehrává. A s touto představou pak srovnajte onu pravdu, která je blízko každému člověku, kterému o něco jde, spolu s ním a skrze něho dosahuje vítězství, ale spolu s ním a skrze něho také zakouší všechny hrůzy, neboť je zakouší na sobě samé, jako by to byly hrůzy vynalezené jen pro ni. To není „personifikovaná“ pravda, to je pravda, která má nanejvýš osobní, tj. personální charakter a která se proto osobně obrací ke každému jednotlivému člověku. Takovou pravdu personifikovat má tak málo smyslu jako „personifikovat“ přítele: není toho totiž vůbec zapotřebí.

1.05

Mluvit s takovou reverencí a s takovým respektem o pravdě by se ovšem mohlo zdát poněkud problematickým, snad dokonce blízko nějaké herezi – ovšem kdyby se v Janově evangeliu Ježíš sám necharakterizoval jako pravda (vedle cesty a života). Kupodivu však Payne vůbec necituje Jana, kde je o pravdě celá řada zmínek, a nikoli okrajových, nýbrž vrací se vždy k 3. Ezdrášovi. Můžeme se tam tedy podívat také a připomenout si tak, že poslední slova židovského mládence, který vyhrál soutěž, náleží „Bohu pravdy“. Jak už hned první filosof věděl, „vše je plné bohů“ (zl. A 22 podle Aristotela). Jenomže bohové jsou různí, většinou nanicovatí, jsou to pouhé modly. Pascal vytýkal filosofům, že ten jejich bůh je pouhý bůh filosofů, ale že to není Bůh Abrahamův, Izákův a Jákobův. V perské říši asi nikdo ani u dvora nevěděl nic a Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi, a tak bylo nutno upřesnit jiným způsobem, o kterého to boha jde. A tak dochází k tomuto slavnému upřesnění, které snad nikdy nebylo dostatečně oceněno: Bůh pravdy. Nietzsche vidí v křesťanství fatální rozpor – mohli bychom snad říci: mezi božností boha a zbožností či pobožností, pobožnostkářstvím, krátce náboženskostí, religiozitou, a mezi pravdivostí, opravdovostí, pravostí. Na stranu oné náboženskosti samozřejmě náleží také tradiční metafyzika a její „bůh filosofů“. Pravda, o které mluví s takovým zanícením a zároveň docela konkrétním politickým dopadem Petr Payne, není však žádnou „pravdou filosofů“, nýbrž je to pravda, která je tím nejmocnějším nejen na zemi, ale také na nebi. Payne si dává záležet, aby nezůstal na polovině cesty, a domýšlí svou myšlenku – vlastně myšlenku 3. Ezdráše, kterou docela přijal za svou – až do krajních důsledků. V takové napjaté situaci, když jde o to, zda Zikmund dá přednost pravdě před císařskou korunou, a to znamená: když jde o to, zda bude nebo nadále nebude uznán za českého krále, řekne Payne něco, co jako by se neslušelo při žádných diplomatických vyjednáváních, ať si od nich Payne nebo někdo jiný něco slibuje či neslibuje nic. V Jákobovi, jak říká, svedla pravda boj se samotným Bohem, a „způsobila neuvěřitelnou věc, poněvadž v zápase přemohla Boha“ (63–4). Jak jsem řekl, nebude nás nyní zajímat legitimita Paynovy exegeze Jákobova zápasu s Bohem, jak je poněkud neprůhledně zaznamenán v druhé části 32. kapitoly Genese. Plně se chceme soustředit na filosofické momenty Paynových formulací, přesněji řečeno na ty momenty, které lze interpretovat jako významná filosofémata a dokonce jako doklad Paynova filosofického „pokusnictví“.

1.06

Co můžeme shledat na různých místech Paynovy řeči, pokud jde o vztah mezi Bohem a pravdou, eventuelně mezi Kristem a pravdou? Především čteme, že „nezasahatelná a nesmrtelná pravda ... má za svého tvůrce a obhájce Boha“ (65). V latinském znění: „inextinguibilem et immortalem veritatem, que Deum habet auctorem et defensorem“ (86). Pravda je také charakterizována jako boží pravda, tj. je řeč o všemohoucím Bohu, jehož pravda vítězí nade vším (63, 69), eventuelně jako „Kristova pravda“ (68, 73). Najdeme také formulace jako „pravda božího zákona“ (63 - 2x) nebo „pravda zákona Páně“; ztotožněny jsou „zákona Páně“ a „nejčistší pravda“ (72, 73). – To vše ovšem nemůže zpochybnit, dokonce ani relativizovat zmíněnou formulaci, že pravda „v zápase přemohla Boha“ (63-4), což je jen podtrženo výrokem, že pravda je „pronásledovatelka božského i lidského bezpráví“ (63), jakož – v jiném smyslu – i výrokem, že Bůh je nejen tvůrcem, ale také obhajovatelem pravdy. Naproti tomu nikde nenajdeme myšlenku z Janova evangelia, že Ježíš je pravda, tj. ztotožnění mezi oběma. Spíše můžeme tušit jinou janovskou inspiraci, totiž že v Ježíši Kristu se pravda stala tělem (na místě LOGU). Ze všech uvedených míst (nepouštíme se zatím nikam dál, do jiných Paynových textů) se zdá vyplývat, že pravda je Bohem stvořena, ale dále že je „nezasahatelná a nesmrtelná“ (což připomíná argumentaci v Platónově *Timaiovi*, pokud jde o Demiurgem stvořené bohy a jejich nade vše pevnější nesmrtelnost), a v případě, že by se Bůh snad někdy dopustil nespravedlnosti či bezpráví, stává se pravda zastánkyní poníženého a zneuctěného, jakož i pronásledovatelkou bezpráví a inspirátorkou jeho nápravy.

1.07

Theologickou oporou tohoto pojetí by se mohl stát poukaz na Janovo evangelium, kde Ježíš vidí svůj veškerý úkol v tom, aby „svědectví vydal pravdě“, neboť právě pro to se narodil a proto na svět přišel (). A může-li si evangelista vypůjčit (asi od Filóna, o starších filosofech nejspíš nevěděl) termín LOGOS, může si přinejmenším filosof (ne-li theolog) vypůjčit či raději přímo osvojit termín „pravda“, i když v jiném než řeckém pojetí (navzdory slovu ALÉTHEIA, které však Paynovi asi nijak nesouznělo s latinským *veritas*, takže by nemělo smysl vůbec jen uvažovat o konotacích řeckého termínu). Řečeno zdánlivě poněkud blasfemicky: Bůh stvořil pravdu, ale už se jí nikdy nemůže zbavit, ale musí se jí držet. Kdyby se snad nedržel, pustí se s ním pravda v zápas – a pravda nikdy nemůže definitivně prohrát, nýbrž vítězí nade vším, tedy zvítězila by v takovém případě i nad Bohem. Mohli bychom snad adaptovat po malých úpravách otázku Sókratovu, co to je zbožné, zda je zbožné to, co chtějí bozi, nebo zda to bozi chtějí, protože to je zbožné. Chce Bůh pravdu a respektuje ji, protože to je pravda, anebo by to snad měla být pravda, protože to tak chce Bůh? A je-li pravda stvořena, mohla být stvořena jinak? Mohla to být jiná pravda? Záleželo na Bohu, co zvolí jako pravdu? A kdyby zvolil nepravou pravdu, mohla by pravá pravda vítězit, i když nebyla vybrána jako ta, která má být stvořena? Pochopitelně to jsou všechno otázky poněkud deficientní nebo přímo v základech korumpované. Nelze je však neklást, nýbrž naopak položit a pak zkoumat, v čem je jejich nedostatečnost či vadnost. Pro naše cíle nám takové otázky budou sloužit jako riskantně pátrací, možná „ztracenecké“.

1.08

Zbývá ještě jedna stránka, jeden moment, který nesmíme přehlédnout, i když sám Payne jej nezdůrazňuje, možná si jej ani dost neuvědomuje. Můžeme tu navázat na to, co bylo už řečeno v souvislosti s aktivitou resp. spoluaktivitou pravdy (spolučinnost ještě nemusí být synergií, neboť o syn-ergii můžeme přesně vzato mluvit jen tam, kde jde alespoň o dvojí en-ergii; ostatně jde o termíny a pojmy aristotelské, a tu by bylo zapotřebí nejprve objasnit jejich funkci u Aristotela - nyní se do toho pouštět nebudeme). S výjimkou jediného případu, totiž onoho volání nebes a samotného slunce k odpovědnosti, jde u Payna vždycky o vazbu pravdy jako výzvy na nějaký subjekt, který je vyzván k odpovědi, k odpovědné reakci. A zde můžeme náležitou interpretaci zjistit, že ona výjimka není žádnou výjimkou: slunce je odpovědné, celý svět je odpovědný, protože jsou rovněž považovány za subjekty. Naše pojetí subjektu se datuje teprve od 18. století (rozhodující průlom učinil již Leibniz na počátku tohoto století tematizací niternosti – na rozdíl od pouhé subjektivity –, ale tematizaci subjektu vyprovokoval teprve koncem století Kant nejen svým kritikem, ale také zpochybněním samotného pojmu „subjekt“, jež se stalo výzvou jeho následovníkům). Proto musíme být při posuzování starších myslitelů opatrní: tak třeba Descartovo chápání člověka jako „věci myslící“ neznělo tehdejšími čtenáři tak tvrdě jako nám. Přece však je zřetelný rozdíl mezi tím, je-li člověk, tj. subjekt, míněn jako věc, a tím, je-li věc míněna jako subjekt. Starověk i středověk ještě tak ostře nelišil mezi věcmi a subjekty jakožto ne-věcmi. Ostatně jen tak bylo možné ono celou epochu trvající zbloudění filosofů, spočívající ve ztotožnění přísné a přesné vědeckosti se zpředměťováním.

[citáty]

poněvadž v pravdě nade vším vítězí a triumfuje pravda (62, -3ř)

nezapomeň na všemohoucího Boha, ... jehož pravda vítězí nade vším (63, 3. třetina)

svatosvatá dobrota, nejpevnější pravda božího zákona, mstitelka veškeré špatnosti a pronásledovatelka božského i lidského bezpráví (63, 3. třetina)

nejpevnější pravda božího zákona (63, 3. třetina)

pravda sama, triumfující nakonec v samotném Kristu, skutečném Bohu a člověku (65, zač.)

velká pravda zákona Páně je pevná, mocná a bude mocná na věčné časy, a žije a trvá na věky věků (66, 1. třetina)

dáváme se s tebou do boje za Kristovu pravdu (68, 2. třetina)

vítězem je Bůh, pro jehož pravdu my nehodně sloužíme ... (69, 1. třetina)

čtyři body či články ... jsou zákon Páně a nejčistší pravda Pána Ježíše Krista (72, 2. třetina)

řčené čtyři body jsou zákon Páně a nejčistší pravda Ježíše Krista (73, posl. odstavec)